

SZEMLE

HERVÉ COUTAU-BÉGARIE – FERENC TÓTH (SZERK.)

LA PENSÉE MILITAIRE HONGROISE À TRAVERS LES SIÈCLES

(Paris, *Economica*, 2011. 192. o. ISBN 978-2-7178-6084-9 EUR 23)

A magyar történetírás régi nagy hiányossága, hogy eredményei, értékei rejtve maradnak a külföldi kutatók számára, mivel csak elenyésző részük jelenik meg valamely idegen nyelven. Így nem válnak a nemzetközi tudományos diskurzus részévé, és az a hamis kép alakulhat ki, hogy a honi történészek talán nem is foglalkoznak olyan témákkal, amelyek fontosak, említésre érdemesek az angolszász, a német vagy a francia tudósok számára. Ezért is nagyon fontos, hogy az azóta elhunyt Hervé Coutau-Bégarie, valamint Tóth Ferenc szerkesztésében megjelent egy francia nyelvű kötet, amely a magyar katonai gondolkodás évszázadokon átívelő történetének bemutatását tűzte ki célul.

Dr. Hende Csaba honvédelmi miniszter bevezető sorait követően Veszprémy László a magyar katonai gondolkodás első nyomait mutatja be a Mohács előtti latin nyelvű források segítségével (*Les premières traces de la pensée militaire hongroise avant la bataille de Mohács 1526*). A szerző rámutat, hogy a modern értelemben vett katonai „gondolkodás”-ról és katonai „gondolkodók”-ról az 1526 előtt időszakban a Magyar Királyságban aligha beszélhetünk, hiszen az ebből az időszakból ránk maradt okleveleink és elbeszélő munkáink a háború gyakorlatával foglalkoznak.

A hadtudományi munkák középkori megjelenését – a Magyar Királyságban éppúgy mint Európában – három nagy korszakra lehet bontani. Az elsőt minden kétséget kizáróan a későantik hadtudományi munkák recepciója korának tekinthetjük. A IX. században Vegetius *De re militari* (Hadügyről) című művét újból felfedezte a világ magának, és sok évszázadig tartó sikertörténete vette ezzel kezdetét. A magyar területeken Veszprémy László feltételezése szerint elsősorban feldolgozásai, kivonatai terjedtek el. A középkori hadtudományi munkák megjelenésének második korszaka egyértelműen a reneszánszsal és a Magyar Királyságban Luxemburgi Zsigmond uralkodásával kapcsolható össze. Ekkor e témakörön belül is a haditechnikai munkák csoportja váltak meghatározóvá. Zsigmond uralkodása idejéből számos neki ajánlott vagy éppen általa ismert haditechnikai kéziratról van tudomásunk. Ezek közül is kiemelkedik egy sienai mérnök, Mariano di Jacopo detto il Taccola munkássága. Hadieszközökről írt munkái mellett neki tulajdonítható az első honi katonai célokra készített kartográfiai alkotás is. Szintén említést érdemel Conrad Keyser haditechnika műve, a *Bellifortis*, amelynek talán egy példánya a budai királyi könyvtárban is megtalálható volt. Sajátos helyet foglal ezen munkák sorában a nagyszebeni városi levéltárban őrzött egyik kézirat. Conrad Haas bajor tüzemester ugyanis egy olyan művet hagyott az utókorra, amely rakétatechnikai traktátusként vált ismertté a technikatörténészek számára. Zsigmond uralkodása idején az Oszmán Birodalom előrenyomulása miatt – Európában az elsők között – a déli végvárakban állandó katonaságot kellett fenntartani, illetve a hadiállapot is sokszor hosszú hónapokig tartott. Ezzel kell magyaráznunk, hogy ebből a korból maradtak fenn az első tisztán katonai reformtervezetek, szabályzatok és törvénycikkelyek. Az írásbeliség, ha lassan is, de teret hódított. Ozorai Pipó karrierjének kezdetét éppen a hadszervezés gyakorlatában való jártasságával magyarázhatjuk – mutat rá a szerző. Személye tehát azért is különleges, mivel a művelt zsoldosvezér még Nyugat-Európában is ritkaságszámba ment.

A középkori hadtudományi munkák honi megjelenésének harmadik korszaka Mátyás király uralkodásához köthető. Könyvtárban a kor hadtudományi irodalmának széles választéka volt fellelhető. Mindennek ellenére sem ezek, sem a törvényszövegek nem sietnek segítségünkre, hogy a király hadügyi elképzeléseit összefüggő forrásokkal illusztrálhassuk, csak a részleteket villantják fel a sereg elméleti igényű leírását nyújtó 1479-ből és 1481-ből való levelei is.

Mindezek alapján Veszprémy László rámutat arra, hogy a későantik traktátusokról és azok középkori feldolgozásairól csak azt tudjuk, hogy mely gyűjteményekben fordultak elő, azt azonban már egyáltalán nem – Zsigmondtól s Mátyástól eltekintve –, hogy azokat kik olvasták és hasznosították vagy éppen használták őket a mindennapos hadjáratok alkalmával. Az oszmán előretöréssel szembeni védekezésben pedig a mindennapos harci tapasztalat nagyobb súllyal esett latba a döntéshozatalnál, mint a hadtudományi művek ismerete és azok pontjainak átültetése a gyakorlatba. Veszprémy László összefoglalásként megállapítja, hogy a hadügyi gondolkozás kimutatható volt a Magyar Királyság első évszázadainak történelmében, mégha a hangsúlyt döntően a katonai gyakorlatra és tapasztalatra is helyeződött. Az írott szó és a mindennapi praxis között alig vagy egyáltalán nem fedezhetünk fel összefonódást.

A következő tanulmány szerzője, Nathalie Kálnoky a középkor végi székely katonai intézmények szervezetének rövid bemutatására vállalkozott. A szerző már több évtizede foglalkozik a székelység középkori és kora újkori történetével és intézményeivel. A rövid történeti bevező után Nathalie Kálnoky jogtörténeti szempontok alapján igyekszik bemutatni a francia olvasóközönség számára a bonyolult székely katonai szervezeti formákat, azok összetevőit és hierarchiáját. Tekintettel a speciális terminológiára, felváltva használja a francia, latin, német és magyar elnevezéseket és kifejezéseket, amelyek az alapos magyarázatok ellenére valószínűleg komoly fejtörést okozhatnak a magyar és erdélyi történelemben kevésbé jártas olvasóknak. Különösen fontosnak tartjuk, hogy a tanulmány számos fogalmat alaposan elmagyarázva igyekszik franciául is meghonosítani (pl. szék – *siège*, lőő – *impilát* stb.). A székely katonai hierarchia bemutatása során hasonló problémákkal kellett megbirkóznia, különösen a székely ispán (*comes scicorum*) tisztség magyarázatánál. Nathalie Kálnoky frappáns történelmi példákkal, a magyar szakirodalom hivatkozásaival alátámasztva, térképpel és táblázattal illusztrált kis tanulmánya valószínűleg hasznos olvasmánya lehet a székely hadszervezeti kérdések iránt érdeklődőknek.

A Habsburg Monarchia számára a XVI. századi Magyar Királyság mind politikai-katonai, mind pénzügyi-gazdasági szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírt. Az előkelő hadügyi szerep kialakulásában egy európai híró hadvezér és hadtudós, a Magyarországtól távoli Elzászban birtokos német főnemes, Lazarus Freiherr von Schwendi is meghatározó szerepet játszott, akinek itteni ténykedéséről készített tanulmányt a kötetbe Pálffy Géza (*Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVIe siècle Lazare baron von Schwendi 1522–1583*). Schwendi 1561-ban II. Fülöp szolgálatát felcserélte I. Ferdinándéval, és a németalföldön szerzett haditapasztalatait az Európa védőbástyájává vált Magyar Királyságban kamatoztathatta, ahol a hadügyeket irányító Udvari Haditanács legfőbb célja ez idő tájt az volt, hogy az Oszmán Birodalom előretörésének feltartóztatása érdekében befejezze az új határvédelmi rendszer kiépítését a magyar és a horvát területeken. Ehhez azonban szükség volt arra, hogy a Kassától keletre fekvő, felső-magyarországi területeket János Zsigmondtól visszaszerezzék. Ezzel a feladattal bízták meg Schwendit, aki 1565 és 1567 között vezetett hadjárataival teljesítette is nagyrészt a megbízatást. Azonban nem csupán az erdélyi és a török seregekkel szembeni hadakozásban és ostromok vezetésében jeleskedett. Katonai reformerként és hadtudósként csupán háromszentendős magyarországi tevékenysége alatt olyan újítások sorát kezdte meg, amelyek alapvető szerepet játszottak a felső-magyarországi határvédelem kiépülésében – mutat rá a szerző. Felismerte, hogy a szultán vazallusával, az Erdélyi Fejedelemséggel szemben ugyanúgy védekezni szükséges, mint az oszmán csapatok betörései ellen. Ezért már 1565-ben a frissen elfoglalt Szatmár központtal kialakította az úgynevezett tiszántúli főkapitányságot.

Újításainak másik jelentős része az egész Északkelet-Magyarországot, sőt a magyar hadszíntér egészének főbb problémáit érintették. Több terjedelmes javaslatot nyújtott be arról, miként lehetséges az új határvédelem kiépítése és ellátása, majd korszerűsítése. De az 1560–1570-es években több alkalommal ő vetette fel a Német Lovagrend magyar hadszíntérre telepítésének lehetőségét is, amelyet az 1577. évi hadikonferencia is részletesen megtárgyalt, de ez végül nem valósult meg. Schwendi javaslatára II. Miksa új pénzügyigazgatási hivatalt hozott létre Felső-Magyarországon, a Szepesi Kamarát, hogy innen biztosítsák a végvárok zsold- és élelemellátását. Mindezeket felül – hangsúlyozza Pálffy Géza – még főkapitányként örökre beírta nevét a magyar katonai igazságszolgáltatás történetébe. Szinte teljesen feledésbe merült, hogy az 1566. évi felső-magyarországi hadjárat idején magyar kapitányokkal, magyar és latin nyelven külön szabályzatokat dolgoztatott ki

a magyar gyalogosok és a huszárok részére. A magyar országgyűlés azonban a birodalmi rendekkel ellentétben sohasem erősítette meg a szabályzatokat. A magyar nemesség ugyanis mindvégig tartott attól, hogy egy másik társadalmi csoport, a magyar végvári és mezei katonaság is megszerzi az önálló igazságszolgáltatás privilégiumát. A magyar rendek ellenállása dacára ez mégis megtörtént, és 1566-ban kinevezték ez első nem ideiglenes magyar hadbíró, Wékey Ferencet. Összegzőként a szerző még egyszer felhívja a figyelmet arra, hogy Schwendi magyarországi tevékenysége és katonai reformsorozata a hadügyek és hadtudomány szinte minden területét érintette: a határvédelemtől és az erődépítéstől a hadianyag-ellátáson és haditérképészetten át a katonai igazságszolgáltatásig és hadtudományi gondolkodásig.

A XVII. századból fennmaradt számtalan különböző irat (magánlevelezések, az udvarhoz benyújtott javaslatok, röpiratok) tanúskodik arról, hogy a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben is foglalkoztak a katonai problémákkal, az itt folyó hadakozás tanúságainak írásba rögzítésével. Gondoljunk csak Nádasdy Ferenc vagy Esterházy Miklós a magyar katonaság megreformálását célzó tervezeteire. Azonban egy mindenre kiterjedő reform tervét Zrínyi Miklós dolgozta ki, az említettek elgondolásait továbbfejlesztve, a XVII. század közepén, akinek személyében szerencsésen egyesült a reform kidolgozásához szükséges teoretikus készség és gyakorlati tudás, katonai szakmai ismeret és széles horizontú politikai látás – mutat rá tanulmányában Hausner Gábor (*Nicolas Zrínyi et la littérature militaire hongroise au XVIIe siècle*). Első művét, a vitézségről szóló kisebb-nagyobb elmélkedések gyűjteményét 1650 és 1653 között több részletben írta, és végül befejezetlen (és hosszú időre kiadatlan) maradt. E műnek Zrínyi utólag a *Vitéz hadnagy* címet adta, ezzel pontosan kijelölve helyét a „perfitto capitano,” a tökéletes hadvezér alakja körül a XVI–XVII. századi politikai irodalomban kibontakozott, igen terjedelmes ikonográfiai és szöveges diskurzusban. A mű tanúsága szerint a hadtudomány egyetemes problémái közül érdeklődésének középpontjában ekkoriban a háború filozófiája, lélektani vonatkozásai és a stratégia alapkérdései álltak. A *Vitéz hadnagy* vonulatához szorosan kapcsolódik Zrínyinek az 1656–1657-ben írt *Mátyás király életéről való elmélkedések című* munkája – hangsúlyozza Hausner Gábor. Az európai „perfitto capitano” irodalom kedvelt királytükör műfajában megfogalmazott nemzeti királyság programjának államelméleti és katonai tanulságai minden bizonnyal II. Rákóczi Györgynek szóltak, akivel szoros kapcsolatban állt, és akinek tevékenységéhez a királyságbeli politikusok nagy reményeket fűztek.

A horvát bán második írói korszaka már a konkrét katonai reformok kidolgozása felé fordult. Ennek az időszaknak a legjelentősebb alkotása a valamikor 1661 és 1663 között íródott *Török Afium ellen való orvosság* című kiáltvány. Zrínyi a fenyegető török veszedelemmel szemben a megoldást egy 24 000 fős (12 000 gyalogos és 12 000 lovas) állandó, ütőképes és fegyelmezett hadsereg felállításában, a magyar hadviselés regularizálásában látta. Ez utóbbiról, valamint kiképzés fontosságáról igen részletesen írt munkájában. Hausner Gábor szerint Zrínyi az 1663–1664 fordulóján megindult török ellenes háború során dolgozta ki a *Tábori kis tracta* című regulamentumot, amelyben részletesen foglalkozott hadsereg felállításának, felszerelésének, fizetésének, ruházatának és élelmezésének problémájával. Ezzel kapcsolatban rámutat a szerző, hogy elsőként ő Zrínyi írta le az ötmenetes rendszert, amely a XVII. század végén és a XVIII. században meghatározta, sőt nem egyszer döntően befolyásolta a nyugat-európai hadjáratok alakulását. Összegzőként Hausner Gábor megállapítja, hogy a magyar hadtudomány a XVII. században Zrínyinek köszönhetően európai színvonalra emelkedett, és a kor hadviselésének számos problémájára választ keresett és adott, mégha elméleti síkon is.

A XVIII. század elején született gazdag hadtudományi irodalom zömét a hadvezérek és tisztek által a háborúkban szerzett harci és logisztikai tapasztalatok összegzéséből készült művek adták, amelyeket az egyre szaporodó tisztképző intézményekben is felhasználtak – mutat rá Czigány István tanulmányában (*Pensée scientifique et pratique militaire dans le royaume de Hongrie dans la première moitié XVIIIe siècle*). Hausner Gáborhoz hasonlóan ő is hangsúlyozza, hogy a magyarországi tisztikar tagjai közül katonai tapasztalataikat, a háborúról alkotott nézeteiket csak kevesen rendszerezték, ám leveleikben vagy feljegyzéseikben sokan összefoglalták nézeteiket, amelyek a napi hadszervezési feladatok során kiadott katonai szabályzatokban, törvényekben és utasításokban is tükröződtek. Ezek a hadszervezési dokumentumok a magyarországi hadtudományi irodalom

részét képezik. A Magyar Királyság fegyveres erejének modernizálásáról alkotott nézeteit először Zrinyi Miklós horvát bán foglalta össze „*Az török áfium ellen való orvosság*” című röpiratban, amelyben egy professzionális haderő megteremtése mellett tört lándzsát, ám a magyarországi hadügyek irányításában kulcsszerepet játszó Raimondo Motecuccoli tábornaggal ellentétben nem a központi kormányzatszervek irányítása alatt képzelte ezt el, hanem rendi keretek között. Munkája 1705 tavaszán vált közkincsé, amikor Forgách Simon egy II. Rákóczi Ferencnek szóló ajánlással Kolozsvárott megjelentette. A mű megjelentetésével a tábornagy célja az volt, hogy a kuruc haderő tovább már nem halasztható regularizációjának elméleti alapjait megteremtse. A következő évben börtönbe vetett Forgách a rabságban egy államelméleti-hadtudományi munkát írt, amely a „*Discursusnak*” címet viselte. A mű 16. fejezete foglalkozott hadügyi kérdésekkel, amelyben megállapította, hogy az ország hadügyi önállósodásából fakadóan a kuruc hadsereg önálló irányítási kereteinek kialakítását és harcászati „féloldalasságának” felszámolását tartotta a legsürgetőbbnek.

1707 őszén 2000 példányban latin és magyar nyelven megjelent a kuruc hadsereg általános katonai szabályzata, a *Regulamentum Universale*, amelyet végső formába egy jogban jártas személy, Ráday Pál öntött. Forgách mellett szinte mindegyik katonai vezető foglalkozott hadszervezési kérdésekkel. Közülük is kiemelkednek Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor munkái. A fejedelem a szabadságharc kezdetéig nem igazán érdeklődött a hadügy iránt, ám hamar felmérte a tanulás és a tudás szükségességét. Külföldi hadtudományi munkákat hozott, képezte magát, ám arra is törekedett, hogy a külhoni hadtudományi műveket hazája nyelvén hozzáférhetővé tegye, sőt maga is hadtudományi munka megírásába kezdett, amelynek a *Hadakozó emberek tanító scholája* címet adta.

A Habsburg uralkodó és a rendek közötti kiegyezés adta politikai keretek között a magyar hadtudományi gondolkodást az ország katonaságának a császári-királyi hadseregbe való beintegrálásának módozatainak keresése jellemezte – emeli ki a szerző. Estreházy Pál és Pálffy János tervezetei is ezt próbálták segíteni. 1722-ben a rendi gyűlés hadügyi bizottsága a hadügy megreformálására egy tizenöt pontból álló tervezetet nyújtott be. Azt javasolták, hogy az újonnan létrehozott katonai kerületek élére magyar főtisztokat nevezzenek ki, akik a császári sereg hasonló beosztású tisztjeivel egyenrangúak legyenek. A tervezet számos pontjában, például az ellátás korszerűsítésében, vagy a kaszárnyarendszer kiépítésében átvette Pálffy János közel egy évtizeddel előbb megfogalmazott elképzeléseit. A magyar tisztikar „egyenjogúsítása” csak Mária Terézia uralkodása alatt vívott háborúk alatt történt meg, amikor is felértékelődött a nagy csatákat kerülő hadvezetés szemében a könnyű csapatok stratégiai, taktikai és harcértéke. Ennek köszönhetően több, az úgynevezett kisháborúval foglalkozó látott napvilágot a XVIII. század közepén. Ezek között találjuk Jeney Lajos *A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint* című művét is. A magyar tisztikar súlyának növekedését és a huszár csapatunk megbecsültségét jelezte, hogy az uralkodó 1774-ben egy huszárt Hadik András tábornagyot nevezte ki az Udvari Haditanács élére – zárja sorait Czigány István.

Tóth Ferenc, a következő tanulmány (*Influences françaises dans la pensée militaire hongroise au XVIIIe siècle*) szerzője a XVIII. századi katonai gondolkodásunk francia gyökereire hívja fel a figyelmet. Az ún. „hadügyi forradalom” természetes velejárójaként a kor egyik legnagyobb és legerősebb katonai hatalmának számító Franciaországból számos újítás és eszme érkezett magyar földre. Tóth kitér a Rákóczi-szabadságharc folyamán magyar földön tevékenykedő francia tisztek jelentőségére, különösen Lemaire brigadéros és Des Alleurs gróf tevékenységére. II. Rákóczi Ferenc maga is élénken érdeklődött francia katonai vívmányok iránt, erről tanuskodik számos írása mellett az fordítás is, amely saját maga készített François de La Vallière *Pratique et maxime de la guerre* című hadtudományi munkájából.

Kiemeli a szerző a francia nyelvű hadtudományi munkák nagy számát a korabeli főúri, egyházi és polgári könyvtárakban. Nagyon sok magyar témájú, ma már klasszikusnak számító munka is francia nyelven terjedt el ebben a korban, például Raimondo Montecuccoli *Mémoires* című munkája, amelynek második része az 1661–1664-es magyarországi háború történetét írja le. A magyar-francia katonai gondolkodás kölcsönhatásának nyomai közül érdemes kiemelni a gazdag francia nyelvű kisháborús szakirodalmat, amelynek egyik neves magyar képviselőjét, Jeney Lajos Mihályt egészen a múlt század végéig franciának tartották... A magyar arisztokrata utazók, mint például Telleki József, Vay Miklós vagy a diplomata Reviczky Károly élénken érdeklődtek a katonai re-

formok és haditechnikai újítások iránt, a nemesi testőrök pedig a bécsi császári udvarban ismerkedhettek meg a felvilágosodás eszméi mellette a modern hadtudományi gondolatokkal is. A francia hatások utolsó nagy hulláma a francia forradalmi háborúkkal és az emigrációval érkezett magyar földre, amely jelentős hatást gyakorolt a magyar katonai gondolkodás és szaknyelv kialakulására.

Philippe Roy tanulmányának témája látszólag távol áll a magyar katonai gondolkodás történetétől, ugyanakkor fontos tanulságokkal szolgálhat az ún. magyaros harcászat franciaországi megítélésével kapcsolatban (*Les „Avant-postes de cavalerie légère” et la tactique des Hongrois*). Írásának első részében a XVII–XVIII. századi magyar–francia katonai együttműködés sikeres időszakait (Thököly felkelés, Rákóczi-szabadságharc) és a huszárság franciaországi megjelenésének első időszakát mutatja be. A magyarok modern könnyűlovas harcászatban játszott szerepét ezután Brack tábornok klasszikus kézikönyve (*Avant-postes de cavalerie légère*) alapján igyekszik magyarázni. Brack tábornok (1789–1850) katonai pályájának bemutatása során a szerző érzékletesen ábrázolja, hogy a megváltozott katonai körülmények között – a forradalmi és napóleoni háborúk hatására – a francia könnyűlovasság milyen mértékben tudott meríteni a XVIII. századi, részben magyar hagyományából, és válhatott egészen a század végéig a francia hadsereg nélkülözhetetlen részévé a felderítés és menetbiztosítás bonyolult műveleteiben. A XX. századi nagy technikai változások után sem tűnt el a hagyományosan könnyűlovas ezredek egy része, hanem új technikai körülmények között folytatták a hajdani „huszáros” tevékenységüket. Jó példa erre a tarbes-i 1. francia huszárezred (Berchény), amely nemcsak harcászati feladatkörét, hanem magyar eredetét is híven megőrizte az elmúlt csaknem három évszázad során.

Hermann Róbert a magyar hadtudomány megalapítása érdekében folytatott reformkori és XIX. század közepi törekvéseinket foglalja össze tanulmányában (*Tentatives de créer une science militaire hongroise indépendante 1790–1867*). Első részében a XVIII. század végi magyarországi hadügyeket bemutató bevezetés után a magyar hadtudomány szervezeti keretei kialakításának (Ludovika Akadémia, Magyar Tudományos Akadémia) bemutatására vállalkozott. E korszakban a hadtudomány magyarországi kialakulását az intézményi háttér hiányosságai mellett a szaknyelv bizonytalanságai és a cenzúra is akadályozták. A viszonylag csekély számú magyar szakmunka mellett figyelemreméltó, hogy milyen gyorsan elérkeztek hozzánk a neves külföldi hadtudósok (pl. Clausewitz) gondolatai. A szerző megállapítása szerint a reformkorban kialakult lehetőségeket a magyar hadtudomány művelői nem használhatták ki teljességgel, részben politikai, részben pedig a tudományszervezés gyengeségei miatt.

Az 1848–49-es szabadságharc rövid időszaka számos akadályt gördített félre a hadtudomány fejlődése előtt, mindazonáltal mégsem hozott ugrásszerű változást, mivel a legkiválóbb hadtudósaink a hadszíntéren és a hadseregszervezésben tevékenykedtek. A magyar katonai szaknyelv kialakulása ellenére még továbbra is a német és francia nyelv uralkodott a hadsereg operatív irányításában, elsősorban gyakorlati okok miatt. A hadtudományi munkák mellett megteremtődött a lehetőség egy hadtudományi folyóirat (*Honvédelmi Szövetség*) létrehozására is, amely elsősorban külső okok miatt nem tudott hosszú távon működni. A gyakorlat terén a magyar szabadságharc számos olyan technikai és szervezeti újdonságot hozott, amelyek modellértékűvé váltak az egész világon: ilyenek voltak például az első páncélos gőzhajó bevezetése, valamint a tüzérség és lovasság szervezeti reformjai. A szabadságharc utáni emigráció számos visszaemlékezéssel és szakmunkával gazdagította a háború történeti feldolgozását. Ugyanakkor a szabadságharc teljes körű hadtudományi feldolgozása mégsem jött létre, és végül a kiegyezés utáni szabadabb feltételek adtak új lendületet a magyar hadtudomány további fejlődésének.

A francia forradalmi és napóleoni háborúk negyedszázados korszaka gyökeres változásokat idézett elő a hadügyben, és óriási hatást gyakorolt katonai gondolkodásra, így a magyarra is – alapítja meg Ács Tibor cikkében (*Les directions de la pensée militaire hongroise au XIXe siècle*). A magyar rendek 1790–1791-től minden rendi gyűlésen követelték a külön magyar főparancsnokság, a nemzeti hadsereg és a „nemzeti hadi iskola”, a magyar katonai gondolkodás fontos műhelyei felállítását. A katonai gondolkodás élénkülését idézte elő, amikor az 1808. évi országgyűlés a VII. törvénnyel elrendelte a Nemzeti Katonai Ludovicea Academia felállítását, ám ez sem jelentette automatikusan a magyar tisztképzés beindítását, sőt évtizedeket kellett erre várni. A magyar katonai gondolkodásban ebben az időszakában kezdődött el a hadtudomány művelése olyan személyek

által, mint Mészáros Lázár vagy Széchenyi István. A napóleoni háborúk lezárulását követően egészen a népek tavaszáig Európa-szerte megindult a francia háborúk tapasztalatainak feldolgozása, amely egy heterogén irodalom megszületésével járt együtt. A kialakult viták mély nyomot hagytak a magyar katonai gondolkodás és a hadtudomány művelőiben is – hangsúlyozza a szerző, annak ellenére, hogy megállapítása szerint a korabeli Habsburg Birodalom hadügyére nem a fejlődés, hanem a pangás nyomta rá a bélyegét.

Az 1848. márciusi forradalom és a pozsonyi országgyűlés, majd a szabadságharc 1848–49-ben nemcsak Magyar Királyságot változtatta meg, de mélyreható átalakítást idézett elő a honvédelemben is, amely visszhangot váltott ki Európa-szerte. A katonai gondolkodás és a hadügy sajátos fejlődése eredményeként, megszerveződött a nemzeti tömeghadsereg, a magyar honvédsereg. A szakírók arra törekedtek, hogy a hadtudomány legújabb eredményeit felhasználva kielégítsék a honvédelem és a honvédsereg igényeit, mind a szervezés, mind az irányítás, mind az ellátás terén. Az emigrációba kényszerült katonai gondolkodók nagy intenzitással láttak hozzá a szabadságharc, valamint az 1852 és 1866 közötti háború tapasztalatainak feldolgozásához.

A napóleoni háborúk hatásához voltak mérhetőek az 1867 és 1899 között a második ipari forradalom hatására bekövetkezett óriási átalakulások. A haditechnikai vívmányok hatására a hadsereg-szervezés, a kiképzés és a hadművészet szükséges újításait először a porosz hadseregben dolgozták ki. A század második felének hadvezérei közül Helmuth Karl von Moltke emelkedett ki, aki az 1866. évi porosz–osztrák és az 1870–1871. évi porosz–francia háborúban aratott győzelmeivel alapozta meg hírnevét. A XIX. század utolsó harmadát már Moltke korának nevezték el. Ez az irányzat jelentkezett a magyar katonai gondolkodók körében is, amit olyan cikkek bizonyítanak, mint „I. Napoleon és Moltke”, „Moltke mint író”, „Moltke tábornagy”. Emellett – mutat rá Ács Tibor – a magyar katonai gondolkodás változásában fő szerepet játszott a kiegyezés, illetve, hogy 1872-től megkezdte működését a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, valamint 1882-től a Magyar Tudományos Akadémián a Hadtudományi Bizottság. Az ezeknek az intézményeknek a falai között alkotó magyar katonai gondolkodók arra törekedtek, hogy „intellektuális hozzájárulásukkal” előseítsék a közelgő nagy háború elméleti kérdéseinek kidolgozását.

Henri Ortholan ezredes már hosszú évek óta kutatja az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének történetét. A jelen kötetben publikált tanulmányában (*La composante hongroise de l'armée impériale et royale. Le regard des attachés militaires français à Vienne*) a bécsi francia katonai attasék jelentései alapján igyekszik felvázolni az osztrák–magyar hadügyek neuralgikus pontjait. A vincennes-i Service Historique de la Défense levéltárban található attaséi jelentéseket a szerző az 1868–1914-es időszakra vonatkozólag nézte át, elsősorban a magyar tisztikarra és a honvédségre vonatkozólag. A jelentések alapján kiderül, hogy a francia hadvezetés nagy figyelmet tulajdonított a közös hadügyek kérdésének, részben az új szervezeti forma működésének vizsgálata, részben pedig a magyar–osztrák viszonyban jelentkező törésvonalak feltárása és későbbi esetleges kihasználása szempontjából. A neves francia hadtörténész az 1886-os ún. Edelsheim-afféret, az 1897-es honvédségi tisztállomány kiegészítésére irányuló terveket és az 1903-as véderővitát emelte ki a korszak legfontosabb magyar vonatkozású jelentéseiből. A francia attasék nemcsak pontosan beszámoltak az eseményekről, hanem gyakran izgalmas kommentárokkal és személyes jellegű megjegyzésekkel is fűszerezték azokat. A nemzeti és nemzetiségi ellentétek kihangsúlyozásával a jelentések rámutatnak a Monarchia hadügyeinek gyengeségeire és előrevetítik a francia külpolitika közép-európai térségben később sikerrel alkalmazott eszközeit is.

Pollmann Ferenc tanulmányában Tersztyánszky Károly tábornoknak a lovassággal kapcsolatos nézeteit veszi górcső alá (*Les limites de la modernité: les idées d'un officier de cavalerie austro-hongrois avant la première guerre mondiale*). Vele kapcsolatban életrajzírói általában megjegyznek, hogy az osztrák–magyar hadsereg azon kevés modern gondolkodású lovassági tisztjei közé tartozott, akiknek nézetei szemben álltak a fegyvernem alijában véve eredendően konzervatív beállítottságú tisztikarának a felfogásával. Tersztyánszky egész tiszt karrierje során élénk és széleskörű vitát folytatott a lovasság jövőbeni sorsát illetően. Az egymással polemizáló nézetek spektruma meglehetősen széles volt. Az egyik szélén kétségkívül a mindenféle változtatást ellenzők álltak. A másik oldal szélsőségei ellenben a hagyományos lovasságot egyfajta „lovasított gyalogsággá” (*berittene Infanterie*) kívánták átalakítani, amely – a modern fegyverekkel ellátva –

mintegy egyesítette volna a két hagyományos fegyverem: a lovasság és a gyalogság előnyös tulajdonságait.

Tersztyánszky következetesen állást foglalt az általa is szükségesnek tartott változtatások bevezetése mellett, amely alapját az Edelsheim-Gyulai Lipót által megfogalmazott reformokban látta. Eszerint a lovat és lovasát alkalmassá kell tenni arra, hogy a legkülönbébb terepakadályokat képes legyen leküzdeni. Bár ez a „vissza Edelsheimhoz!” program az akkor fennálló állapotok kritikája volt, ám magát Tersztyánszkyt mégsem lehet a „túlzók” vagy a „hipermodernek” közé sorolni – hangsúlyozza a szerző. Felfogását akár egyszerre is lehet mind modernnek, mind pedig bölcsen higgadtnak tekinteni. Jól jellemzi modernségének korlátait, miként vélekedett az új haditechnikai eszközök elterjedéséről és alkalmazásáról. Pollmann Ferenc két érdekes példát is felhoz erre. Egyrészt röviden bemutatja a tábornok fenntartásait a géppuskával szemben, amelyet egyszerűen nem tartott hatékony fegyvernek. Másrészt modernségének korlátait jól mutatja a Johann Majláth-Pokorny által leírtak, amikor a 14. gyaloghadosztály élére kinevezve a 14. táboriágyús tüzérezred gyakorlatát tekintette meg. A szerző igen találó megfogalmazása Tersztyánszky álláspontjára: modernség korlátokkal.

A Hervé Coutau-Bégarie és Tóth Ferenc által szerkesztett kötet pontos képet ad az érdeklődők számára a magyar hadtörténetírás színvonaláról, kutatásairól. Bizunk benne, hogy megjelentetése egy nagyon fontos együttműködés első és nem utolsó állomása, s a francia nyelvterületen dolgozó történészeket a Magyar Királyság múltjának elmélyültebb tanulmányozására ösztönzi.

Bagi Zoltán Péter

XAVIER HÉLARY

COURTRAI, 11 JUILLET 1302

(*L'histoire en batailles. Paris, Tallandier, 2012. 208 o. ISBN 972-2-84734-731-9, 16.90 €*)

A fiatal francia történész doktori értekezése nemrégben jelent meg nyomtatásban a francia királyi seregről,¹ míg jelen könyve azt bizonyítja, hogy a tudományos népszerűsítő műfajban is otthonosan mozog. Választott témája az egyik legnevezetesebb nyugat-európai ütközet bemutatása, amelyre a flandriai városok és a francia királyi csapatok között került sor 1302. július 11-én, Szent Benedek napján a mai belgiumi Courtrai (hollandul Kortrijk) mellett. A francia lovagoktól zsákmányolt sarkantyúk miatt a csatát az aranysarkantyúk csatájának is nevezik (hollandul: Guldensporenslag, franciául: Bataille des éperons d'or). A főlényes flamand győzelemmel záruló csatának a modern belga nemzeti öntudat- és hagyomány-keresésben kétségkívül meghatározó szerepe van, hiszen 1973 óta a belga közösség hivatalos ünnepnapja, illetve belga himnuszának is a csatára emlékező XIX. század közepi éneket választottak.

A csata a középkor egyik legismertebb és legjobban feldolgozott ütközetének tekinthető, így érthető, hogy a szerző leginkább a csata forrásai értelmezésének, későbbi nemzeti szempontú feldolgozásának szenteli a legnagyobb figyelmet. A könyv szinte a *Hadtörténelmi Közlemények* korábbi vitasorozata mellékletének is tekinthető: mennyiben ismerhető és rekonstruálható az – értelemeszerűen egymásnak ellentmondó, alkalomszerűen egybehangzó – írott források alapján egy ütközet?

A szerző világosan vázolja, hogy a francia király minta-vazallusából, a 72 évet megélt flandriai grófból, Gui de Dampierre-ből miként lesz lázadó. A francia–angol szembenállás, a kereskedelmi érdekek veszélybekerülése, a helyi kereskedővárosok érdekkellentétei mind a helyzet kiéleződésé-

¹ L'Armée du roi de France. La guerre, de Saint Louis à Philippe le Bel. Paris, 2012.